

Karel IV. a jeho pojetí vladařského majestátu

Jakub Havlíček, FF MU, religionistika

Pojetí panovnického majestátu císaře a krále Karel IV. lze rekonstruovat z celé řady dobových dokumentů a památek, z písemných dokladů i uměleckých děl, které jsou svým vznikem spjaty s Karlovou osobou.¹ Zejména některé umělecké památky se tak stávají historickými prameny, jejichž analýza nám může poodhalit duchovní svět tohoto výjimečného vládce.

Jedním z pozoruhodných aspektů císařovy panovnické koncepce je shromažďování relikvií a úcta k ostatkům světců a světců. Máme k dispozici impozantní dobové soupisy vzácných předmětů uložených ve svatovítském chrámovém pokladu v Praze a rovněž soupisy někdejšího karlštejnského pokladu. Velké množství těchto předmětů je spjato s úctou ke světcům a k relikviím. Soubor ostatků, které Karel IV. ukládal do vzácných relikviářů, je skutečně mimořádný.²

Mezi světci se těšili zvláštní úctě nejen v době Karla IV. tzv. čeští zemští patroni. Patří k nim zejména Vít, Vojtěch, Václav, Zikmund, Ludmila, Prokop a dále svatí Cyril, Metoděj, Anežka, Jeroným a také sv. Pět bratří. Kromě nich patřila zvláštní císařova úcta i svatým Mikulášovi, Kateřině a Palmácovi, dále vladařům Konstantinovi Velikému, Karlu Velikému a sv. Ludvíkovi.

Často se jedná o světce, jejichž jména byla spojována s vítězstvím, s triumfem či vladařským majestátem. Například jméno svatého Václava vykládá Karlův kronikář Jan Marignola jako *vincens laudem* – „vítěz nad chválou“.³ Sv. Václav byl světcem, kterého Karel ctil jako svého přemyslovského předka a zároveň jako hlavního ochránce Českého státu.

Kult svatého Víta zavedl v Čechách sám kníže Václav, kterému císař Jindřich věnoval Vítovo rámeč. Proto je hlavní pražský chrám zasvěcen sv. Vítu, a proto má tento světec výsadní postavení mezi českými patrony. Dokládá to mimo jiné i ústřední místo, které sv. Vít zaujímá mezi císařem Karlem a jeho synem Václavem v sousoší umístěném na Staroměstské mostecké věži. Na deskovém obraze z Theodorikovy dílny z kaple sv. Kříže má sv. Vít královský hermélín, přestože nepocházel z panovnic-

¹ Tento článek je založen na studii nazvané „Duchovní svět Karla IV.“, kterou jsem v roce 2001 obhájil jako magisterskou diplomovou práci pod vedením doc. PhDr. Bohuslava Klímy, CSc., na Katedře dějepisu Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Tématice panovnických ideologií jsem se věnoval i v práci „Pramen moci. Studie k dějinám mocenského dualismu“, kterou jsem v roce 2003 obhájil jako bakalářskou diplomovou práci pod vedením prof. PhDr. Pavla Spunara, CSc., na Ústavu religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

² Viz PODLAHA, A. – ŠITTLER, E.: Chrámový poklad u svatého Víta v Praze. Jeho dějiny a popis. Praha 1903. PODLAHA, A. – ŠITTLER, E.: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, král. hlavní město Praha: Hradčany II/1 – Poklad svatovítský. Praha 1903. Ke Karlovu sběratelství a kultu ostatků viz i BIRNBAUM, V.: Karel IV. jako sběratel a Praha. In: Kniha o Praze IV, 1933, str. 5–18. CHADRABA, R.: Staroměstská mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV. Praha 1971, zvláště str. 35. POLC, J. V.: „Vášeň“ Karla IV. po ostatcích svatých. In: Otec vlasti, Řím 1980, str. 55–79. STEJSKAL, K.: Karel IV. jako sběratel. In: Karolus Quartus, Praha 1984, str. 455–467.

³ *Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých* (dále jen FRB), III/2, ed. J. Jireček, J. Emler, Praha 1882, str. 526.

kého rodu. V rukou drží palmu a žezlo, které tvoří tvar písmene V. Sv. Víta najdeme i na votivním deskovém obraze Jana Očka z Vlašimi, kde jsou kromě Madony, Václava, Karla a Jana Očka i hlavní zemští patroni.⁴

Jméno svatého Zikmunda (Sigismund – *Sieges mund*) lze pak přeložit jako Vítězslav, tj. „slavný vítěz“.⁵ Tomuto světci přičítal císař své „zázračné“ uzdravení z nemoci v polovině června roku 1371.⁶

Jméno svatého Mikuláše (Nicolaus) pak Karel a jeho současníci zcela jistě chápali jako analogii ke jménu Václav – obsahuje řecký výraz pro vítěze, *nicos*, a latinské *laus*, chvála. Ke svatému Mikuláši se váže příhoda z roku 1353, jejíž popis nám zanechal Jan Marignola a ve stručnější podobě Beneš Krabice z Weitmile. Marignola vypráví, že Karel chtěl vlastnoručně uříznout ostatek prstu tohoto světce, aby jej umístil do zdobeného relikviáře. Ve chvíli, kdy císař prst nařízl, objevila se čerstvá krev. Císař byl zachvácen zbožným strachem, zanechal uříznutý prst na místě a vzdálil se. Vrátil se později v doprovodu arcibiskupa Arnošta. Když přiložili uříznutý prst zpět na světcovu ruku, prst zázračně znovu přirostl.⁷

Svaté Kateřině vděčil Karel podle vlastního životopisu za vítězství nad Milánskými na den svaté Kateřiny roku 1332.

Svatého Palmáce – trevírského mučedníka a patrona – najdeme v kapli sv. Kříže na triptychu Tomáše z Modeny v sousedství Madony a sv. Václava. Rovněž je mu zasvěcen kostelík při vjezdu do karlštejského údolí. Ostatky sv. Palmáce získal Karel IV. roku 1356 v Trevíru,⁸ kde Karlův strýc Balduin zastával úřad arcibiskupa. Světcovo jméno odkazuje na palmu mučedníků – vítězů nad smrtí. Vztahuje se také k triumfálnímu Kristovu vjezdu do Jeruzaléma, kdy lidé vítali Spasitele palmovými ratolestmi. V německy hovořících zemích je dodnes neděle před Velkým pátkem označována jako *Palmsonntag*. Svatý Palmác byl rovněž patronem Lombardie – lombardským králem byl Karel korunován v Miláně 6. ledna 1355.

Kromě ostatků svatých shromazďoval Karel IV. i relikvie upomínající na život a utrpení Ježíše Krista. V pokladu svatovítského chrámu se nachází celá řada pašijových ostatků, které Karel IV. daroval chrámu. Část těchto ostatků původně patřila ke karlštejskému souboru.⁹

Nejdůležitější součástí souboru relikvií shromazďeného císařem Karlem však bezpochyby tvoří relikviářové kříže (staurotéky) – zlatý kříž s kamejemi označovaný jako velký zemský korunovační kříž království českého a dvojitý pektorální kříž, které obsahují partikule sv. Kříže.¹⁰

⁴ MATĚJČEK, A.: Česká malba gotická – deskové malířství 1350–1450. Praha 1938, str. 77.

⁵ CHADRABA, R.: c. d., str. 40.

⁶ SPĚVÁČEK, J.: Karel IV. Život a dílo (1316–1378). Praha 1980, str. 431.

⁷ Viz FRB III/2, str. 521. Srv. kroniku Beneše Krabice z Weitmile, FRB IV, ed. J. Emler, Praha 1884, str. 521.

⁸ DVOŘÁKOVÁ, V. – MENCLOVÁ, D.: Karlštejn. Praha 1965, str. 54.

⁹ Inventář souboru karlštejských relikvií z roku 1454 je publikován v práci PODLAHA, A. – ŠITTLER, E.: Chrámový poklad u svatého Víta v Praze, str. LXVIII n. Inventář z roku 1598 je uveden v knize FIŠER, F.: Karlštejn, vzájemné vztahy tří karlštejských kaplí. Kostelní Vydří 1996, str. 315 n.

¹⁰ PODLAHA, A. – ŠITTLER, E.: Soupis památek historických a uměleckých v království českém – Poklad svatovítský, str. 32 n. Je zde uveden detailní popis obou křížů.

Tzv. velký zemský korunovační kříž království českého je zdoben kamejemi, které zobrazují zehnajícího Krista, Kristovo ukřížování a archanděla Michaela s mečem. Jedna z kamejí, pocházející pravděpodobně ze 4. století, zpodobňuje v profilu hlavu vladaře, snad Konstantina Velikého, Dionýsa nebo Alexandra Velikého.¹¹ Další antická kamej zpodobňuje ženskou hlavu (patrně bohyně Héry). Hlava byla patrně až ve středověku doplněna svatozáří a na kameji jsou vyryta gotická písmena S a EA (snad Sv. Helena). Pod touto kamejí se nachází další čtvercová středověká kamej, která znázorňuje dvě korunované postavy stojící vedle sebe. Postavy drží každá jednou rukou hůl umístěnou uprostřed. Kříž skryvá ostatky Kristova utrpení – část hřebu, část houby, z níž pil Kristus na kříži, dále dva trny z trnové koruny, část provazu, kterým byl Kristus spoután, a také ostatky sv. Jana Křtitele a sv. Anny. Nejvýznamnější relikvií jsou však dvě části sv. Kříže umístěné uprostřed relikviáře v křížovém rámci. Kříž se definitivně stal součástí svatovítského pokladu roku 1645, kdy byl spolu s dalšími vzácnostmi přenesen z Karlštejna.¹²

Lze se domnívat, že ostatek zlatého kříže je týž, který Karel získal v Trevíru po smrti svého strýce Balduina v roce 1354.¹³ V listině pražské kapitule ze 17. února téhož roku informuje Karel o své cestě do Trevíru a především o relikviích, které zde získal. V dopise Karel jmenuje část roucha Panny Marie, špetku many, část hole sv. Petra, kterou sám odřízl, část obuvi sv. Ondřeje, pečetní prsten svého děda císaře Jindřicha a další relikvie. Na prvním místě však uvádí „třetí část“ (*„tertiam partem“*) dřeva sv. Kříže, kterou tajně odřízl vlastní rukou (*„... quod manu nostra propria praecidimus...“*). Karel dále uvádí, že dřevo sv. Kříže spolu s pláštěm Panny Marie a manou přinesla do Trevíru sama sv. Helena, matka císaře Konstantina Velikého, která z tohoto města pocházela.¹⁴

Druhý kříž – dvojitý pektorální – je vsazen do barokního stojanového pouzdra ze zlaceného stříbra, rovněž ve tvaru dvojitého kříže. Vlastní gotický relikviář nese majuskulní nápis následujícího znění: „DE LIGNO SANCTAE CRVCIS APPORTATVM DE ECCLESIA CONSTANTINOPOLITANA QVOD BEATA HELENA IBIDEM DIMISERAT“. Ostatek sv. Kříže je tedy totožný s tím, který sv. Helena uložila podle tradice v Konstantinopoli. Do barokního stojanu je vložen pergamen, na němž se cituje Karlův dopis z Norimberka datovaný 23. září 1354. Vyplývá z něj, že relikvií

¹¹ CHADRABA, R.: c.d., str. 73.

¹² Srv. POCHE, E.: K otázce ostatkových křížů Karla IV. In: Sborník Národního muzea v Praze – řada A – Historie, 1967, 4/5, str. 239 n. Poche ve svém článku vyslovuje hypotézu o existenci dvou různých ostatkových křížů. Kříž řečený „velký zemský korunovační“ není totožný s křížem chovaným původně v Karlštejnském pokladu – jde o starší kříž věnovaný Karlovi francouzským králem, který Karel nechal upravit a nově ozdobit kamejemi a drahokamy. Později byl tento kříž svěřen do opatrování pražského arcibiskupa. V roce 1516 se dostal na Karlštejn a roku 1645 byl definitivně uložen ve svatovítském pokladu. Skutečný zemský kříž, který je zobrazen v karlštejnských malbách a výrazně se liší od dochovaného kříže ze svatovítského pokladu, se nedochoval.

¹³ PODLAHA, A. – ŠITTLER, E.: Chrámový poklad u sv. Víta v Praze, str. 170.

¹⁴ Tamtéž, str. 31 n. Je zde uvedeno plné znění dopisu Karla IV. pražské kapitule ze dne 17. února 1354. Viz rovněž PEŠINA, Tomáš z Čechorodu: Phosphorus septicornis stella alias matutina. Praha 1673, str. 438 n.

O nalezení sv. Kříže sv. Helenou vypravuje legenda Nalezení sv. Kříže, která je obsažena ve středověké sbírce *Legenda Aurea* – Zlatá legenda od Jakuba de Voragine. Legenda nehovoří o tom, že by Helena měla přinést část sv. Kříže do Trevíru, uvádí pouze, že možná z tohoto města pocházela. Viz VORAGINE, Jakub de: *Legenda Aurea*. Praha 1998, str. 172.

sv. Kříže získal darem v klášteře „Parys“ v Alsasku a jmenovaný ostatek věnuje svatovítskému chrámu.¹⁵

Vidíme, že oba ostatky sv. Kříže mají zřejmě souvislost se sv. Helenou a jejím synem, císařem Konstantinem Velikým. Pověst Nalezení sv. Kříže je obsažena ve středověké sbírce *Legenda aurea* napsané patrně koncem 50. let 13. století dominikánem a pozdějším janovským arcibiskupem Jakubem z Varaga (řečeným de Voragine). Podle této legendy našla sv. Kříž právě sv. Helena. Část kříže prý odvezla synovi do Konstantinopole a část ponechala v Jeruzalémě.¹⁶

Další z pozůstatků Kristova kříže patřil k říšskému korunovačnímu pokladu. Tento poklad vydal Karlovi Ludvík Braniborský v roce 1350.¹⁷ V listině dané Ludvíkem v Mnichově 12. března téhož roku se jako první uvádí zlatý říšský kříž obsahující kopí a hřeb Páně, část sv. Kříže, zub sv. Jana Křtitele a část ramene sv. Anny. Dále se uvádí dva meče, z nichž jeden patřil údajně Karlovi Velikému a druhý sv. Mauriciovi, zlatá koruna Karla Velikého a další památky.¹⁸ Jak je patrné, pašijovým relikviím je mezi ostatními částmi říšského pokladu přikládán největší význam.

Beneš Krabice z Weitmile popisuje, jak byly říšské svátostiny přivezeny s velkou slávou do svatovítského chrámu. Na Karlovu žádost papež povolil zvláštní den (vždy první pátek v povelikonočním období po neděli zvané Průvodní), kdy byly říšské relikvie veřejně ukazovány. Papež také udělil všem účastníkům tohoto ukazování velké odpustky a sám Karel (sic!) spolu s teology vypracovali pro toto ukazování zvláštní obřad. Zájem o slavnost byl prý obrovský, a proto byl na Novém Městě, kde se relikvie ukazovaly, zaveden při této příležitosti druhý výroční trh.¹⁹ O svátku relikvií se Beneš Krabice zmiňuje i k roku 1369. Na velkém náměstí na Novém městě (tj. na dnešním Karlově náměstí) se tehdy shromáždilo dosud nevidané množství lidí z cizích zemí.²⁰

Klíč k řešení problému vztahu Karla IV. k ostatkům světců a k ostatkům sv. Kříže lze najít v řečech, které nad panovníkovou rakví pronesli arcibiskup Jan Očko z Vlašimi a Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova. Oba řečníci označili zesnulého císaře za „druhého Konstantina“, přičemž z řeči Jana Očka navíc vyplývá, že císař je jako „druhý Konstantin“ označen právě pro svůj neutuchající zájem o shromažďování svatých ostatků.²¹

¹⁵ ERŠIL, J. – PRAŽÁK, J.: Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (–1419). Praha 1956, str. 83, č. 273. Úplné znění listiny uvádí PEŠINA, T.: c.d., str. 447 n. a rovněž PODLAHA, A. – ŠITTLER, E.: Chrámový poklad u sv. Víta v Praze, str. 36 n. pozn. 3.

¹⁶ VORAGINE, Jakub de: c.d., str. 169 n.

¹⁷ SPĚVÁČEK, J.: c.d., str. 224. Kronika Beneše Krabice z Weitmile udává nesprávně rok 1349.

¹⁸ Originál listiny je psán německy, latinský překlad uvádí PEŠINA, T.: c.d., str. 403 n. Srv. německý text in: HRUBÝ, V.: Archivum coronae regni Bohemiae II. Praha 1928, str. 195, č. 147. Viz také ERŠIL, J. – PRAŽÁK, J.: c.d., str. 72, č. 231.

¹⁹ FRB IV, str. 354. Viz též ŠUSTA, J.: Karel IV. Za císařskou korunou. Praha 1948, str. 241 n. J. Šusta píše, že toto vystavování „věc, která se předtím nikdy nedála“ mělo „působiti i na široké vrstvy propagačně ke zvýšení velebnosti císařské moci“.

²⁰ FRB IV, str. 401.

²¹ FRB III/2, str. 429, 436. Problematic konstantinovské tradice zvláště ve vztahu ke Karlovi IV. se obsáhle věnuje Rudolf Chadraba. Srv. CHADRABA, R.: c.d., průběžně, zvláště str. 75. Zde zdůrazňuje souvislost mezi shromažďováním ostatků světců a antickou triumfální mytologií. K pohřbu císaře Karla IV. viz ŠMAHEL, F.: Mezi středověkem a renesancí. Praha 2002, str. 133–160.

Historik umění Rudolf Chadraba ve své studii dokazuje, že Karel IV. shromažďováním svatých ostatků a především relikvií sv. Kříže navazoval na starobylou tradici, na jejímž počátku stojí velký římský vladař Konstantin.²² I ten však vycházel ze starších zvyklostí – vzorem mu byla, jak uvádí R. Chadraba, antická tradice úcty k vítězným božstvům, znamením a předmětům. Vidíme tedy, že shromažďování relikvií nelze vykládat pouze jako snahu o posílení panovníkovy politické prestiže spojenou s úsilím vydobýt si výhody, které pramenily z vlastnictví vzácných ostatků. Co však vedlo Karla IV. k tomu, že získané relikvie nechal veřejně vystavovat v rušném prostředí trhu na Novém Městě? Kdyby byl při jejich získávání veden pouze onou starobylou vladařskou tradicí, třebas i v kombinaci s hlubokou osobní zbožností, patrně by se omezil na uložení svatých ostatků na nějakém bezpečném a vysoce posvátném místě, jako byl například pevný hrad Karlštejn či pražský chrám sv. Víta. Karlovo počínání tedy nelze uspokojivě vysvětlit pouze výše zmíněnými pohnutkami. Je nutno hledat další aspekty jeho vztahu k relikviím.

Možným řešením tohoto problému může být císařova snaha zajistit spásu nejen duši své, ale i duším svých poddaných. Prvořadou rolí středověkého vladaře ve je ochrana a šíření božského zákona ve světě. Hlavním cílem, k němuž boží zákon směřuje, je zajištění spásy lidské duše. To musí mít vládce především na zřeteli. V českém prostředí již Kosmova kronika hovoří o tom, že kníže Břetislav měl péči o duši svých poddaných.²³

Císařův mandát je univerzální – zahrnuje „celý okrsek zemský“. Podobně jako biblický izraelský král, cítil se i římský císař Karel být vladařem „celého“, ve středověkém kontextu křesťanského světa. V listě na Litvu z roku 1358 použil titul *monarcha mundi*.²⁴ Básník Petrarka gratuluje Karlovi k nastoupení římské korunovační jízdy mimo jiné těmito slovy: „Pro mne již nejsi králem Čech, nýbrž světa, jsi již římským císařem, jsi již skutečným císařem“.²⁵ Kronikář Beneš Krabice píše, že Karel byl v Římě pomazán a korunován za císaře „celého okrsku zemského“.²⁶ V tomto kontextu lze také chápat nápis *Roma caput mundi regit orbis frena rotundi*, který se nachází pod štítem s písmeny SPQR v karlštejnském paláci.

O Vánocích při bohoslužbě četl Karel, ozdobený císařskými odznaky a s taseným mečem v ruce, pasáž z Evangelia sv. Lukáše: „V těch dnech vyšlo nařízení od císaře Augusta, aby se v celé říši provedlo sčítání lidu“.²⁷ I tato epizoda naznačuje, jak Karel vnímal svůj císařský majestát.

²² Jiné Chadrabovy závěry nelze již tak snadno přijmout. Například teorie o perské inspiraci u Karla IV. působí i při důkladnějším pohledu poněkud nekritickým až apodiktickým dojmem.

²³ FRB II, ed. J. Emler, Praha 1874, str. 141.

²⁴ STEJSKAL, K.: Universalismus Karla IV. a jeho výraz ve výtvarném umění. In: Umění, XLII, 1994, str. 365.

²⁵ HERMANSKÝ, F. – FIALA, Z.: Čtení o Karlu IV. a jeho době. Praha 1958, str. 218.

²⁶ „(...) per eundem cardinalem inungitur et in imperatore super universum orbem terrarum coronatur (...).“ Viz FRB IV, str. 523.

²⁷ Lk 2,1. Hovoří o tom Beneš Krabice z Weitmile při popisu říšského sněmu v Metách na konci roku 1357. Viz FRB IV, str. 526. Srv. také HOMOLKA, J.: Umělecká výzdoba paláce a menší věže hradu Karlštejna. In: Magister Theodoricus – dvorní malíř císaře Karla IV., Praha 1997, str. 112, 119, 137 n.

Své císařské předchůdce Karel označoval jako „*divi romanorum imperatores et reges*“. Slovo „božský“, *divus*, mohlo být použito ve stejném smyslu jako v antice, spíše však znamená „z boží milosti“ či „bohem pověřený“.²⁸

Tomu odpovídá i výklad fresky ve výklenku nad oltářní mensou v tzv. kapli sv. Kateřiny na Karlštejně. Vidíme zde Karla IV. a Annu Svidnickou, kteří klečí po stranách trůnu, na němž sedí Madona s Ježíškem. Scéna byla vykládána jako adorace Matky boží. Podle dnes obecně přijímaného výkladu zde však Karel IV. skládá slib lenní věrnosti – *homagium*.²⁹ To je vyjádřeno císařovým gestem – pánovník na fresce vkládá sepaty do rukou Kristových. Tímto způsobem vlastně přijímá císařskou moc přímo od nebeského vladaře, od „Krále králů“.³⁰

Dalším důležitým prvkem v koncepci středověkého vladaře je kontinuita bohem svěřeného majestátu v panovnické dynastii. Tuto kontinuitu v lucemburském rodě vyjadřoval impozantní rodokmen, který nechal Karel vymalovat v karlštejnském paláci. Rodokmen, který původně zahrnoval 60–65 postav, se zachoval pouze v kopiích.³¹ Na prvním místě byl praotec Noe, dále Cham, Kúš, Nimrod, Belus, Ninus, Saturnus, Jupiter, Dardanus, Herictonus, Ilus a Priamus. Rodokmen pak pokračoval přes Merovejce a Karlovice až ke Karlovi IV. Podobnou ideu vyjadřoval i monumentální cyklus asi stovaceti deskových obrazů, které dal císař Karel umístit ve velkém sále na Pražském hradě. Obrazy byly zničeny požárem v roce 1541. Vedle Konstantina Velikého, Heraklia, Lva III., Jindřicha I., Karla III. Tlustého a dalších křesťanských pánovníků zde byly i obrazy pohanských císařů Oktaviána, Nera, Diokleciána a Maximiána.³² Skutečnost, že Karel IV. zahrnoval mezi své předky a předchůdce i pohanské vládce a dokonce pohanská božstva, je možné vysvětlit jen snahou zdůraznit kontinuitu vladařské důstojnosti. Rovněž je podtržena vznešenost Karlova rodu, za niž je pánovník povinen prokazovat úctu bohu.

Z uvedeného je zřejmé, že Karel IV. si hluboce uvědomoval posvátnost svého panovnického úřadu. Tato posvátnost se ovšem přenášela i na jeho osobu – během římské korunovační jízdy provázela Karla pověst svatého muže.³³

V již zmiňovaných pohřebních řečech označil arcibiskup Jan Očko zemřelého císaře přímo za svatého.³⁴ Karlovu svatost pak dokázal sedmi důkazy – na prvním místě jeho královským pomazáním. Arcibiskup cituje žalm 89, verš 21: „*Inveni David*

²⁸ KALISTA, Z.: Karel IV., jeho duchovní tvář. Praha 1971, str. 102, 215, pozn. 36.

²⁹ Tento výklad fresky viz BOUŠE, Z. – MYSLIVEC, J.: Sakrální prostory na Karlštejně. In: Umění, XLX, 1971, str. 280–293.

³⁰ Tamtéž, str. 280 n.

³¹ V kodexu 8330 v Rakouské národní knihovně a v tzv. Codex Heidelbergensis AA 2015 v majetku pražské Národní galerie. Seznam vyobrazených postav karlštejnského rodokmene obsahuje pod názvem „Linea Caroli IV“ kopiář Wolfenbüttelské knihovny cod. 60.5. Aug. 2. Srv. HOMOLKA, J.: Umělecká výzdoba paláce a menší věže hradu Karlštejna, str. 99 n. Rovněž STEJSKAL, K.: Matouš Ornyš a jeho „Rod císaře Karla IV“. In: Umění, XXIV., 1976, str. 13–58. Viz i KROFTA, J.: K problematice karlštejnských maleb. In: Umění, VI., 1958, str. 2–30.

³² STEJSKAL, K.: Universalismus Karla IV., str. 364, 368. Viz i STEJSKAL, K.: Klášter Na Slovanech, pražská katedrála a dvorská malba doby Karlovy. In: Dějiny českého výtvarného umění, I/1, Praha 1984, str. 328 n.

³³ ŠUSTA, J.: c.d., str. 239.

³⁴ „Et non miremini reverendissimi patres, quod beatum et sanctum ipsum nominaverim cum in veritate beatus vel sanctus reputari debeat, quod probatur septem rationibus.“ FRB III/2, str. 429.

*servum meum, oleo sancto unxi eum*³⁵ – „Nalezl jsem Davida, služebníka svého, olejem svatým pomazal jsem ho“. Druhým důvodem císařovy svatosti je podle Jana Očka to, že stál v čele Římské říše – do jejího čela může být postaven pouze člověk nadaný svatými ctnostmi a velikostí. Třetím důvodem je císařova úcta ke svatým relikviím a tedy jeho podobnost s Konstantinem Velikým. Arcibiskup dále uvádí jako další důkaz panovníkovy prorocké schopnosti a jeho zázračné činy. Za šesté uvádí arcibiskup Karlovu horlivou účast na mších a také to, že své modlitby odříkával „*sicut unus sacerdos*“ – jako kněz. Posledním důkazem panovníkovy svatosti je, že v sobě zahrnoval všech sedm svátostí, na prvním místě svěcení: „*Primo ordinem: ipse enim fuit ordinatus accolitus (sic!) et eciam rex et imperator inunctus*“.³⁶ Z řeči Jana Očka se dovidáme, že Karel IV. byl vysvěcen jako akolyta, což je jeden z předstupňů kněžského svěcení.³⁷

Karel IV. tedy ve své osobě slučoval vladařská pomazání se svěcením v rámci církevní hierarchie. To však vůbec neznamená, že by Karel sledoval pouze nějaké úzké politické cíle, jako například posílení císařské moci na úkor papežství. To může tvrdit jen ten, kdo se nesnaží pochopit univerzalistické myšlení středověkého vzdělance, jímž Karel IV. nepochybně byl. Rovněž tak nelze tvrdit, že shromažďováním „vítězoznosných“ ostatků pokračoval v *neosobní*, byť starobylé tradici, jak vyvozuje Rudolf Chadraba.³⁸ Naopak je jisté, že Karla vedla i hluboká a angažovaná osobní zbožnost.

Karlovi IV. ležel na srdci duchovní prospěch „celého“ (křesťanského) světa. Navazuje na tradici panovníků – triumfátorů a zároveň i na odkaz vítězných světců – mučedníků, kteří zemřeli pro víru. Tím získali věčný život po Kristově boku. Stali se vítězi nad smrtí a byli proto na tomto světě neustále „duchovně přítomni“. Tak mohli dále napomáhat vítězství křesťanské víry. Zvláště silně v tomto směru působily ostatky spojené s Kristovým utrpením, skrze něž byly vykoupeny hříchy celého lidstva.

Již císař Konstantin spatřoval ve svém úřadu jisté rysy, které jej přibližovaly úřadu biskupskému.³⁹ Že i Karel IV. chápal svou císařskou hodnost podobně, naznačuje Karlova osobní říšská koruna, která byla spojena s biskupskou mitrou. S touto korunou se císař dával často zobrazovat.⁴⁰ Je do ní vsazena infule bílé barvy s typickými stuhami, které císaři spadají na ramena. Tak ji vidíme na votivním obraze Jana Očka z Vlašimi, na supraportě kaple sv. Kateřiny (dříve Karlovy oratoře) na Karlštejně a na tzv. ostatkových scénách v karlštejnském kostele P. Marie. Podobnou korunu nese i císařova socha na Staroměstské mostecké věži. Koruna je tedy symbolickým vyjádřením propojení dvojí moci – světské a duchovní. Její nositel, bohem vyvolený

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ K tzv. „nižším“ a „vyšším“ svěcením srv. ADAM, A.: Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj. Praha 2001, str. 275.

³⁸ CHADRABA, R.: c.d., str. 75.

³⁹ FRANZEN, A.: Malé církevní dějiny. Praha 1995, str. 56. HEER, F.: Evropské duchovní dějiny. Praha 2000, str. 24–25. Ke Konstantinovi jako nejvyššímu pontifikovi, jeho vztahu ke křesťanství a dosavadním oficiálním náboženským tradicím viz BEARD, M. – NORTH, J. – PRICE, S.: Religions of Rome. Vol. 1 – A History. Cambridge UP 1998, str. 365–375.

⁴⁰ POCHE, E.: Česká královská koruna. In: Umění, XXXI, 1983, str. 478.

král, je představitelem této moci. Stejnou ideu vyjadřuje i trn, který je součástí svatováclavské koruny.⁴¹ Je to relikvie z koruny jediného vládce světa, jehož zástupcem na zemi je pomazaný a korunovaný král.

Přispět k vítězství víry na tomto světě bylo i úkolem císařovým. Panovník, který nabyl posvátnosti díky svému pomazání a své vladařské důstojnosti, se staví po bok svatých mučedníků, šířitelů a ochránců víry. Císař chce, aby tito světci byli prostřednictvím svých ostatků přítomni v bezprostřední blízkosti nejen jeho samého, ale umožňuje přístup k nim co možná největšímu množství svých poddaných.

Shromažďování svatých ostatků nebylo tedy pro císaře Karla v první řadě „zábavou“ či „vášní“. Honosné relikviáře, zlato a drahokamy byly zřejmě v císařových očích pouze nicotnou slupkou, která skrývala mnohem cennější poklady. Nikdy ho neopouští hluboká křesťanská pokora. Jak praví ve svém životopise: „Kdož pak budete kralovat po mě, ozdobeni korunou královskou, pomněte, že i já jsem kraloval před vámi a že jsem obrácen v prach a v hlínu červů“.⁴²

Věnujme se nyní krátce rozboru symboliky jedné ze staveb, která je spojena s vládou Karla IV. Bude nás zajímat kaple sv. Václava v pražské svatovítské katedrále. Jak uvidíme, kaple zřejmě odráží důležité aspekty císařovy koncepce vladařského majestátu.

Ve svatováclavské kapli je použito asi 1200 polodrahokamových destiček zasazených do zlatého podkladu. Převládá modrofialový až modrobílý ametyst a červený až červenohnědý jaspis. V menším množství se vyskytuje i zelený chrysopras.⁴³ Pro výklad symboliky drahých kamenů je rozhodující barva a rovněž i název, kterým polodrahokam označovali středověcí autoři. Je však důležité si uvědomit, že středověké názvosloví drahých kamenů je odlišné od dnešního. Proto je lépe zaměřit se na symboliku barev, která však také není vždy zcela jednoznačná.

Obložení stěn kaple leštěnými polodrahokamy a zlatem má tedy zřejmě jistý symbolický význam. Jak uvidíme, především barevná skladba použitých kamenů není ani zdaleka náhodná. Symbolika drahých kamenů, kovů a jejich barev je tématem celé řady středověkých traktátů.⁴⁴ S největší pravděpodobností sám Karel IV. přivezl z Itálie do Prahy kodex, jehož součástí je i pojednání o drahokamech, polodrahokamech a jejich magických vlastnostech.⁴⁵

Dnes je obecně přijímána teorie o svatováclavské kapli jako o symbolickém znázornění Nebeského Jeruzaléma, který je popisován ve 21. kapitole Janova Zjevení.⁴⁶ Svaté město má čtvercový půdorys, je vystavěno ze zlata, jeho hradby jsou z drahých

⁴¹ CIBULKA, J.: Korunovační klenoty království českého. Praha 1969, str. 17–18.

⁴² FRB II/2, str. 337 (latinský text), tamtéž str. 370 (český text).

⁴³ ŠEDINOVÁ, H.: Symbolika drahých kamenů v kapli sv. Václava. In: Umění, XLV, 1997, str. 32–48. Viz i SKŘIVÁNEK, F.: Inkrustace z drahého kamene – vrcholný projev interiérové úpravy v české gotické architektuře. In: Památky a příroda, X, 1985, str. 579–593. SKŘIVÁNEK, F. – BAUER, J. – RYKL, D.: Výzkum drahých kamenů z chráněné přírodní památky Ciboušov a ze středověkých inkrustací. In: Památky a příroda, X, 1985, str. 609–627.

⁴⁴ Přehled nejdůležitějších dobových pramenů viz ŠEDINOVÁ, H.: c.d., str. 48.

⁴⁵ HEROLD, V. – HORSKÝ, Z. – MRÁZ, M.: Filosofie a přírodní vědy v době Karlově. In: Karolus Quartus, Praha 1984, str. 257.

⁴⁶ KOTRBA, V.: Kaple svatováclavská v pražské katedrále. In: Umění, VIII, 1960, str. 329–356.

kamenů. Je zalito světlem boží velebnosti. Sama kaple byla původně zasvěcena sv. Janu Evangelistovi, který je tradičně považován i za autora Zjevení.⁴⁷

Přijmeme-li tento výklad, objeví se zřetelná ideová paralela mezi kaplí, vyzdobenou malbami Kristova utrpení, a sousední Zlatou branou, nad kterou je mozaikou znázorněn Kristus triumfální příchod na konci věků, jak o něm píše Janovo Zjevení. Jde o vyobrazení dvou klíčových momentů v křesťanských dějinách spásy.

Čtverec, který tvoří půdorys kaple, je ovšem i symbolem kosmu, jehož čtyři strany vyjadřují čtyři elementy. Tetragram JHVH je jménem božím. Zároveň však čtverec symbolizuje v tradičních středověkých představách i člověka, neboť mikrokosmos je pouze zmenšeným obrazem makrokosmu.⁴⁸

Symbolika čtverce je zmiňována i v Korunovačním řádu českého krále. Arcibiskup vkládá na knížete královský plášť se slovy: „Přijmi plášť vymezený čtyřmi okraji a uvědom si přitom, že čtyři světové strany jsou podřízeny Boží moci a že na světě může zdárně kralovat jen ten, komu byla královská moc svěřena z nebe.“⁴⁹ O symbolickém významu čtverce k nám zde vlastně promlouvá sám Karel IV., autor korunovačního rituálu.

Jak ukázal Viktor Kotrba ve studii „Kaple svatováclavská v pražské katedrále“⁵⁰, je korunovační rituál českého krále úzce spojen s prostorem kaple. Královská koruna byla v den korunovace umístěna v kapli na lebce sv. Václava. Obřad s největší pravděpodobností měl probíhat takto: kníže, který bude korunován, je slavnostně uvítán v triumfálně pojaté jižní bráně katedrály, zvané Zlatá brána (*Porta aurea*). Královská družina se pak odebere do kaple, kam vstoupí západním portálem. V kapli převezme korunu a severním portálem pokračuje k hlavnímu oltáři, kde se pak odehraje vlastní korunovace. Připomeňme, že do svatováclavské kaple vedou dva vchody – v severní a v západní zdi. Rovněž svatý olej, používaný k obřadu královského pomazání, byl uložen v kapli sv. Václava. Odtud jej ve vrcholný okamžik korunovačního obřadu přinášejí dva infulovaní opati k hlavnímu oltáři.⁵¹ Je jisté, že olej, stejně jako korunu, přinášejí severním portálem. Tento vstup do kaple, zaklenutý jednoduchým obloukem zdobeným obloučkovým vlysem, však neplnil zvláštní úlohu pouze během korunovačních obřadů. V prostoru katedrály totiž chyběl sanktuář, určený k uložení svátostin. Nacházel se právě ve svatováclavské kapli, odkud byly svátosti při mši přinášeny.⁵²

Vraťme se však k interpretaci barevné symboliky polodrahokamů, které tvoří obložení spodní části stěn kaple. Symbolika barev a světla je důležitým prvkem novoplatónské středověké mystiky. Ta je založena zejména na dílech záhadného autora, písničho asi v 5. století pod jménem Dionysia Areopagity, jež je zmiňován ve Skutcích apoštolů jako následovník sv. Pavla.⁵³ Dílo tohoto „pseudo-Dionysia“ přeložil

⁴⁷ Tamtéž, str. 346 n., str. 354 – pozn. 35.

⁴⁸ CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A.: Dictionnaire des symboles. Paris 1982, str. 165–169 (heslo Carré). Srv. i ECO, U.: Umění a krásna ve středověké estetice. Praha 1998, str. 56 n.

⁴⁹ Karel IV. Literární dílo. Přel. J. Pavel, R. Mašek. Praha 2000, str. 107.

⁵⁰ K úloze kaple v Karlově korunovačním rituálu českých králů viz KOTRBA, V.: c.d., str. 338 n. Srv. Karel IV. Literární dílo, str. 87–124.

⁵¹ KOTRBA, V.: c.d., str. 340. Srv. Karel IV. Literární dílo, str. 100.

⁵² KOTRBA, V.: c.d., str. 340.

⁵³ ECO, U.: c.d. Tato práce se zabývá mj. vlivem Dionysiový filosofie na středověké umění. Dále viz KARFIKOVÁ, L.: Studie z patristiky a scholastiky. Praha 1997, str. 109–125 (stať Hierarchické universum

v 9. století do latiny Jan Scotus Eriugena. Traktáty *De coelesti hierarchia*, *De divinis nominibus* a další spisy, které tvoří tzv. *Corpus Dionysiacum*, byly ve středověku značně oblíbené a hojně komentované. Podle Dionysia je podstatou celého vesmíru Dobré, Krásné a Dokonalé Jediné, které je tvořeno svatou Trojicí. Toto Jediné je pak totéž, co nadpodstatné a svrchované prvotní Světlo. Dionysiova vize nejvyšší sféry univerza je však poněkud komplikovanější, neboť božství se vzpírá slovnímu popisu. Dionysios tak hovoří o „nejjasnější mlžině ticha“, „překrásné temnotě“, atp.⁶⁴ Celý vesmír je tvořen hierarchicky uspořádanými sférami, které v různé míře participují na boží podstatě podle své vzdálenosti od dokonalé nejvyšší existence. Pozemská hierarchie je pak odrazem hierarchického uspořádání nebes. Božské Světlo, emanující z nejvyšší sféry, proniká jednotlivé vrstvy univerza. Vše stvořené je světlem, které má svůj původ v „Otcích světla“, v bohu. Každá postřehnutelná věc je symbolem toho, co smysly nelze vnímat a stává se tak stupněm na cestě k nebi. Vzestup od materiálního k nemateriálnímu označují Dionysios a Jan Scotus Eriugena jako „anagogický přístup“. Tak lze nejvyšší, nehmotné Bytí symbolicky vyjádřit například ve formě uměleckého díla.

Středověké chrámy, a především gotické katedrály plné světla pronikajícího přes barevné vitráže, jsou tímto pojetím hluboce ovlivněny. Například opat Suger koncipoval svůj slavný chrám v St. Denis u Paříže podle Dionysiových myšlenek. Patron Sugerova opatství, svatý Diviš – apoštol Galů, byl ztotožňován s Dionysiem Areopagitou. Rukopisy jeho řeckých textů byly od časů Ludvíka Pobožného chovány právě v St. Denis.⁶⁵ Zde se kromě jiných pokladů nacházela také překrásně zdobená tumba Karla Velikého, jejíž barevné drahokamy inspirovaly Sugera k úvahám plným Dionysiovské mystiky.⁶⁶ Suger píše: „Proto když z lásky ke kráse Božího příbytku mě rozkoš nad různobarevnými drahokamy vzdálí od pozemských starostí a povznese mě i nad rozmanitost posvátných ctností a hmotných i nehmotných věcí, vznešené rozjímání mě přivede k pokojnému spočinutí (...) pak se mě zmocní dojem, že se ocitám v neznámém kraji kdesi ve světě, který již není ponořen do pozemského bahna, ale zároveň ještě není povznesen do čistoty nebes, a zdá se mi, že s boží pomocí mohu být anagogicky přenesen z tohoto nízkého světa do světa vyššího.“⁶⁷

Právě na základě novoplatónské symboliky světla a barev lze vyložit i význam polodrahokamů ve svatováclavské kapli. Polodrahokamy nemusejí znázorňovat jen hradby Nebeského Jeruzaléma, ale rovněž i barevně odlišené stupně hierarchicky uspořádaného univerza, v nichž se různými barvami projevuje původní čisté světlo božství.

Viděli jsme, že na stěnách inkrustovaných leštěnými polodrahokamy převládá červená, modrofialová, zelená a v neposlední řadě žlutá barva zlatého podkladu. Zlatá (zlatá žluť), modrá, zelená a červená jsou barvami, které ve středověké ikono-

Dionysia Areopagity). PANOFSKÝ, E.: Význam ve výtvarném umění. Praha 1981, str. 93–121 (stať Suger, opat ze St. Denis – viz zvl. str. 106–107). Pseudo-Dionysius Aeropagita: O Božích jménech. In: SOUSEDÍK, S. a kol.: c.d., 11–24. O tyto práce je opřen následující odstavec o Dionysiově filosofii.

⁶⁴ ECO, U.: c.d., str. 84.

⁶⁵ SACHS, H. – BADSTÜBNER, E. – NEUMANN, H.: Christliche Ikonographie in Stichworten. Leipzig 1973, str. 96 (heslo Dionysius Areopagita). Srv. PANOFSKÝ, E.: c.d., str. 106.

⁶⁶ ECO, U.: c.d., str. 29–32, 68–69. Srv. PANOFSKÝ, E.: c.d., str. 107 n.

⁶⁷ ECO, U.: c.d., str. 31–32.

grafii ohraničují mandorlu. Tento zvláštní protáhlý, na dvou koncích zahrocený útvar vznikající průnikem dvou kružnic, je rovněž spjat se středověkou symbolikou světla. V mandorle, která je svébytnou formou světelné aureoly, trůní Kristus v majestátu.⁵⁸ Mandorla odpovídá kosmologickým představám středověku odvozeným z bible a antických tradic. Je ji možno chápat jako jakýsi „řez“ do kosmických sfér, který umožňuje průhled do nejzazšího nebe.⁵⁹

V takové mandorle trůní Kristus – soudce i na mozaice nad slavnostním jižním vstupem do katedrály sv. Víta. Práce na mozaice začaly v roce 1370: „V téže době dal také tento pan císař zhotovit a osadit nad portikem Pražského kostela (obraz) ze skla, řeckým způsobem, dílem nádherným a velmi nákladným“, informuje nás Benešova kronika.⁶⁰ Po vzoru italských mozaik a mozaiky Posledního soudu v pařížském St. Denis navrhl svatovítský výjev s největší pravděpodobností benátský mistr Nicoletto Semitecolo.⁶¹

Barevná skladba výzdoby stěn svatováclavské kaple zřejmě odráží strukturu sfér hierarchicky uspořádaného kosmu, která je stejnými barvami vyjádřena v mandorle.

V kapli můžeme najít další důkazy pro tuto teorii. Na západní stěně se nad postavami svatých Petra a Pavla vznášejí kolem portálu červení serafíni. Podle Dionysiovy Nebeské hierarchie, která člení anděly do devíti kůrů po třech skupinách, jsou serafíni nejvyšším řádem andělů. Stojí bezprostředně u božího trůnu, drží plamenný meč a jejich jméno v hebrejštině znamená „spalující“. Jejich oheň je očistný a zahání temnotu.⁶²

Na jižní stěně kaple vidíme scénu Nanebevstoupení, kde dva modří cherubové v oblaku vynášejí Krista na nebesa. Cherubíni jsou v Dionysiově hierarchii uváděni na druhém místě. Ve staré Babylonii měli funkci strážců pokladu. V biblickém podání chrání cherubové svými křídly archu úmluvy. Bůh trůní na cherubínech.⁶³ Na andělské kúry odkazují rovněž polopostavy andělů ve slepých arkádách pod římsou kaple.

Takové zobrazení andělských kůrů není v umění Karlovy doby zcela ojedinělé. V karlštejnském kostele Panny Marie se nad dveřmi do kaple sv. Kateřiny (dřívější Karlovy oratoře) nachází vyobrazení andělů v několika barevně odlišených pásích nad sebou. Je to pouhý fragment rozsáhlých andělských kůrů, které původně pokrývaly celou stěnu nad portálem.⁶⁴ Další vyobrazení andělské hierarchie se nachází na východní stěně kostela P. Marie v apokalyptické scéně velké bitvy andělů s ďábly. Zde vidíme ve zlatožlutém kruhu boží tvář, kolem níž jsou v barevně odlišených

⁵⁸ SACHS, H. – BADSTÜBNER, E. – NEUMANN, H.: c.d., str. 236–237 (heslo Lichtsymbolik).

⁵⁹ DENKSTEIN, V.: K vývoji symbolů a k interpretaci děl středověkého umění. Praha 1987, str. 32–50. Viz i CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A.: c.d., str. 294–299 (heslo Couleur).

⁶⁰ BLÁHOVÁ, M. (ed.): Kroniky doby Karla IV. Praha 1987, str. 243. Latinský text viz FRB IV, str. 541.

⁶¹ Ke svatovítské mozaice viz STEJSKAL, K.: Klášter Na Slovanech, pražská katedrála a dvorská malba doby Karlovy, str. 334–335. Viz i VŠETEČKOVÁ, Z.: Monumentální středověká malba. In: kolektiv autorů: Katedrála sv. Víta v Praze, Praha 1994, str. 96–104, 128 – pozn. 5.

⁶² CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A.: c.d., str. 865–866 (heslo Séraphin). DENKSTEIN, V.: c.d., str. 41. SACHS, H. – BADSTÜBNER, E. – NEUMANN, H.: c.d., str. 114 (Engelhierarchie).

⁶³ CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A.: c.d., str. 222.

⁶⁴ FAJT, J. – ROYT, J.: Umělecká výzdoba velké věže hradu Karlštejna. In: Magister Theodoricus – dvorní malíř císaře Karla IV. Praha 1997, str. 185, pozn. 46.

kruhových pásech znázornění andělé nesoucí štíty a kopí, která vrhají proti pekelným nestvůrám. V kapli sv. Kříže pak andělské kúry podpírají mandorlu s trůnícím apokalyptickým bohem.

I další umělecké památky doby Karla IV. jsou Dionysiovým pojetím kosmu zřejmě ovlivněny. Nepřímo o tom svědčí i to, že řada těchto uměleckých děl byla pravděpodobně inspirována Sugerovým chrámem v St. Denis. Tumba Karla Velikého ze St. Denis je považována za vzor tumb, kterou dal Karel IV. zhotovit nad hrobem sv. Václava. Stejně i královské pohřebiště v St. Denis zřejmě ovlivnilo přemyslovské tumby, které vytvořila parléřovská huť u sv. Víta. Nedochovaná zlatá mozaika tympanonu levého bočního vchodu Sugerova chrámu byla předstupněm mozaiky Posledního soudu nad svatovítskou Zlatou branou.⁶⁵

Prímý důkaz, že Karel IV. znal dílo Dionysia Areopagity, podává Jan Marignola. Ve své kronice píše o Karlovi: „Protože pak ozdobou krále je zkoumat pověsti a probádat moudrost předků, tento přeslavný císař neustal zkoumat hluboká tajemství řek sv. Písma po vzoru učence blahoslaveného Dionýsia.“⁶⁶

Uspořádání obrazů mučedníků a mučednic, svatých králů, proroků a církevních Otců v karlštejnské kapli sv. Kříže, se patrně odvíjí od Areopagitovy Nebeské hierarchie. V našem prostředí bylo toto dílo nepochybně známo. Dokládá to i Pasionál abatyše Kunhuty z počátku 14. století. Jeho součástí je traktát *De mansionibus coelestibus* dominikána Koldy z Koldic, který je inspirován Dionysiovým dílem a jmenovitě se ho dovolává. Rovněž ilustrace, provedené svatojiřským kanovníkem Benešem, neskrývají inspiraci novoplatónskou mystikou světla. Z Karlova bezprostředního okruhu se novoplatónské představy o hierarchickém universu odrážejí v *Liber viaticu* Jana ze Středy, pocházejícího ze 60. let 14. století.⁶⁷

Královská koruna a svatý olej používaný při pomazání byly tedy uloženy v prostoru, který symbolicky vyjadřuje univerzum. Jeho věčným vladařem je Kristus, Beránek boží, který skrze své utrpení přináší lidem spásu. Jeho světovládná moc se pomazáním a korunovaci přenáší na pozemského vladaře, jehož úkolem je vládnout podle božích příkazů a napomáhat tak božimu plánu lidské spásy. Král, který dostává od Krista moc vládnout, je nejen božím služebníkem, ale stává se vlastně přímo Kristovým obrazem na zemi, protože je hlavou pozemské hierarchie a zaujímá tedy místo Krista v hierarchii nebeské. Neboť krále „Bůh místo sebe jako svého zástupce ustanovuje nad zemí a dává mu moc nad lidem“⁶⁸, jak píše sám Karel ve svých Morálkách. Svým nástupcům na královském trůně Karel doporučuje, jak se stát „Božími syny“: „Chcete-li se tedy stát syny Božími, zachovávejte příkázání svého Otce, která vám zvěstoval skrze Syna svého, Pána našeho Ježíše Krista, krále nebeského, jehož podobu a úřad zastáváte zde na zemi.“⁶⁹

⁶⁵ STEJSKAL, K.: Umění na dvoře Karla IV. Praha 1978, str. 27.

⁶⁶ Kroniky doby Karla IV., str. 458. Srv. i str. 517 – pozn. 36.

⁶⁷ O Pasionálu abatyše Kunhuty a novoplatónské filosofii bratra Koldy viz STEJSKAL, K. – URBÁNKOVÁ, E.: Pasionál Přemyslovny Kunhuty. Praha 1975, zvláště str. 31, 40, 58, 114 aj. Viz i FAJT, J. – ROYT, J.: c.d., str. 237–238, 240 n. Viz i FRATER COLDA: Tractatus Mystici – Mystické traktáty. Fontes latini Bohemorum II. (ed. D. Martínková). Praha 1997.

⁶⁸ Karel IV. Literární dílo, str. 68.

⁶⁹ Karel IV. Literární dílo, str. 25.

Proto je vladař Karel IV. vždy zobrazován v bezprostřední blízkosti Krista – věčného Krále. Příkladem mohou být triforia svatovítské katedrály. Bysta Karla IV. na tzv. dolním nebo vnitřním triforiu odpovídá svým umístěním bystě Kristově na tzv. horním triforiu.⁷⁰ Jde o pravidlo, kterým se řídili umělci Karlova dvorského okruhu – císař je vždy na téže straně jako Kristus a v jeho největší možné blízkosti.⁷¹ Proto nepřekvapí, že ve výjevu Nasyčení zástupů v emauzském cyklu nese Kristova podoba jisté rysy, které ji připodobňují portrétům Karla IV.⁷² V již citovaném proslavu, který nad císařovou rakví pronesl Jan Očko z Vlašimi, pak můžeme najít dokonce určité ztotožnění císaře s Kristem, když zesnulého panovníka označuje jako „Krista Pána tohoto věku“.⁷³

Kristus se stává Vykupitelem a vládcem nebes skrze své utrpení. Jeho trnová koruna je vpravdě nejvznešenější korunou vládce kosmu. Proto je její trn vsazen do české královské koruny. Tato koruna je tak vlastně pouhou schránkou něčeho nesmírně vzácného – úlohou z koruny všemohoucího vladaře univerza. V symbolice svatováclavské kaple je však jakýmsi „prostředníkem“ mezi králem a Kristem sv. Václav. To on je „majitelem“ královské koruny, je vlastně „věčným vládcem“ a ochráncem českého království. S tím souvisí listina papeže Klimenta VI. ze 6. května 1346. Papež v ní na žádost markraběte Karla zakazuje pod trestem exkomunikace zcižovat či zastavovat novou královskou korunu, která má být uložena na hlavě sv. Václava. Snímána odtud smí být jen při korunovaci a jiných slavnostních příležitostech, avšak musí být vrácena na místo ještě téhož dne.⁷⁴ Je to vůbec první zmínka o existenci nové koruny. Podle kroniky Beneše Krabice byl pak Karel touto korunou korunován na českého krále 2. září 1347. Kronikář dále uvádí, že král daroval novou korunu svatému Václavu a ustanovil, že má být v pražském kostele na světovou hlavu vkládána „v určených dnech“. Korunovaný král ji může užívat pouze v den své korunovace. Jinak má být po korunovaci uložena „na noc do pražské sakristie“. Za propůjčení koruny má král kapitule zaplatit 300 kop.⁷⁵

Na závěr dejme opět slovo císaři Karlovi. Ve vlastním životopise připomíná svým nástupcům slova sv. Augustina: „Bohu sloužit je kralovat. (...) Kdo zachovává zákon

⁷⁰ HOMOLKA, J.: Ikonografie katedrály sv. Víta v Praze. In: Umění, XXVI, 1978, str. 568 n. V této Homolkově studii viz podnětné postřehy ke Karlovi jako zástupci Krista na zemi a k propojování sakrální a profánní mocenské složky v jeho panovnícké koncepci. Viz i HOMOLKA, J.: Studie k počátkům umění kráského slohu v Čechách. Praha 1976, str. 22, 23 (viz zvl. pozn. 43) a násl. Zde i o králi jako pozemském zástupci Kristově a o jeho sakrálním statutu.

⁷¹ HOMOLKA, J.: Karel IV. a pražské dvorské sochařství. In: Karolus Quartus, Praha 1984, str. 388.

⁷² STEJSKAL, K.: Nástěnné malby kláštera Na Slovanech v Praze – Emauzích z hlediska etnografického a kulturně historického. In: Český lid, LV, 1968, str. 142.

⁷³ FRB III/2, str. 429: „Unde sancta mater ecclesia, que Christum dominum perdidit de hoc saeculo, quid retribuet sibi pro tantis beneficiis, que ei in hoc mundo ostendit?“. Srv. HEŘMANSKÝ, F. – FIALA, Z.: c.d., str. 349 – zde přeloženo „ztratila Krista pána z tohoto světa“. Viz i STEJSKAL, K. – URBÁNKOVÁ, E.: Pasionál Přemyslovny Kunhuty, str. 76 – zde se překládá „Kristus pán tohoto věku“.

⁷⁴ ERŠIL, J. – PRAŽÁK, J.: c.d., str. 66, č. 204.

⁷⁵ Kroniky doby Karla IV., str. 224. Latinský text viz FRB IV, str. 515: „Coronam autem (...) donavit sancto Wenceslao, eius capiti in ecclesia Pragensi certis diebus inponendam, decernens, ut omnes reges Boemie sui successores eadem debeant corona coronari, et illa die coronacionis sue duntaxat uti, atque ipsam eadem ad noctem in manus sacristie Pragensis restituere cum effectu (...). Item statuit (...) ut quilibet suorum successorum (...) debeat solvere capitulo Pragensi racione mutuacionis dicte corone CCC sexagenas (...).“

Boží a přikázání Boží, která jsou obsažena v zákoně Božím, Bohu slouží a s ním společně bude kralovat.“⁷⁶

Panovnická ideologie císaře Karla IV. vychází z tradičních schémat určujících postavení středověkého krále. Císař se považoval za boží obraz na zemi. Zvláště úzké pouto pojí císaře s Kristem. Nepochybně byl císař v pojetí vladařského majestátu ovlivněn svým pobytem ve Francii, kde strávil mládí. Je pravděpodobné, že právě zde se podrobněji seznámil s novoplatónskou filosofií v díle Dionysia Areopagity. Hierarchická vize univerza, kde pozemská hierarchie s králem na vrcholu je odrazem hierarchie nebeské, poskytuje dobrý základ císařovy vladařské koncepce.⁷⁷ Zároveň však Karel obohacuje tato schémata o nové podněty, například o pojetí sv. Václava jako věčného, nebeského panovníka Českého království.

Ze zvláštního vztahu k bohu čerpá Karel své zjevně hluboké přesvědčení o posvátném charakteru svého úřadu. Můžeme se odvážit tvrdit, že skutečně alespoň do určité míry vystupuje jako kněz – vzpomeňme na biskupskou mitru v jeho císařské koruně.

Zdá se, že Karlova panovnická koncepce mohla být důsledně naplňována jen díky tehdejšímu postavení kurie – papež sídlil v Avignonu, kde byl pod francouzským mocenským vlivem. Krátce řečeno – nejvyšší představitelé církevní moci měli jiné starosti, než se zabývat císařovými koncepcemi sakralizovaného království. Přesto můžeme v tomto kontextu vnímat některé domácí události – vzpomeňme známý skandál vyvolaný Janem Milíčem z Kroměříže, který během kázání označil přítomného císaře za Antikrista.

Literatura a prameny

ADAM, A.: Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj. Praha 2001.

BEARD, M. – NORTH, J. – PRICE, S.: Religions of Rome. Vol. 1 – A History. Cambridge UP 1998.

BIRNBAUM, V.: Karel IV. jako sběratel a Praha. In: *Kniha o Praze IV*, 1933, str. 5–18.

BLÁHOVÁ, M. (ed.): *Kroniky doby Karla IV.* Praha 1987.

BOUŠE, Z. – MYSLIVEC, J.: Sakrální prostory na Karlštejně. In: *Umění*, XIX, 1971, str. 280–293.

CIBULKA, J.: Český řád korunovační a jeho původ. Praha 1934.

CIBULKA, J.: Korunovační klenoty království českého. Praha 1969.

DENKSTEIN, V.: K vývoji symbolů a k interpretaci děl středověkého umění. Praha 1987.

DVOŘÁKOVÁ, V. – MENCLOVÁ, D.: *Karlštejn*. Praha 1965.

ECO, U.: *Umění a krása ve středověké estetice*. Praha 1998.

ERŠIL, J. – PRAŽÁK, J.: *Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (– 1419)*. Praha 1956.

FAJT, J. – ROYT, J.: *Umělecká výzdoba velké věže hradu Karlštejna*. In: *Magister Theodoricus – dvorní malíř císaře Karla IV.* Praha 1997, str. 155–254.

FIŠER, F.: *Karlštejn, vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí*. Kostelní Vydří 1996.

⁷⁶ Karel IV. *Literární dílo*, str. 50. V Karlově literárním díle lze nalézt množství zajímavých odkazů k novoplatónské filosofii. Jistě by také nebylo od věci podrobit důkladnějšímu rozboru jeho řád korunovace českého krále – jedná se o zásadní pramen ke Karlově panovnické ideologii. Podobný rozbor by však překročil již tak dostatečně naplněný rozsah této bakalářské práce.

⁷⁷ K novoplatónské inspiraci panovnických ideologií srv. LE GOFF, J.: *Saint Louis*. Paris 1996, str. 415 – zde o jejím vlivu na tzv. „knížecí zrcadlo“ autora poloviny 13. stol. Gilberta z Tournai. Srv. i LE GOFF, J. – SCHMITT, J.-C.: *Encyklopedie středověku*. Praha 2002, str. 306.

- Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých: Tomus II/1, ed. J. Emler, Praha 1874.
Tomus II/2, ed. J. Jireček, J. Emler, Praha 1882. Tomus IV, ed. J. Emler, Praha 1884.
- FRANZEN, A.: Malé církevní dějiny. Praha 1995.
- FRATER COLDA: Tractatus Mystici – Mystické traktáty. Fontes latini Bohemorum II. (ed. D. Martínková). Praha 1997.
- HAVLÍČEK, J.: Duchovní svět Karla IV. Diplomová práce, Katedra dějepisu Pedagogické fakulty MU. Brno 2001.
- HAVLÍČEK, J.: Pramen moci. Studie k dějinám mocenského dualismu. Diplomová práce, Ústav religionistiky Filozofické fakulty MU. Brno 2003.
- HEER, F.: Evropské duchovní dějiny. Praha 2000.
- HEROLD, V. – HORSKÝ, Z. – MRÁZ, M.: Filosofie a přírodní vědy v době Karlové. In: Karolus Quartus, Praha 1984, str. 249–270.
- HEŘMANSKÝ, F. – FIALA, Z.: Čtení o Karlu IV. a jeho době. Praha 1958.
- HOMOLKA, J.: Ikonografie katedrály sv. Víta v Praze. In: Umění, XXVI, 1978, str. 564–575.
- HOMOLKA, J.: Karel IV. a pražské dvorské sochařství. In: Karolus Quartus, Praha 1984, str. 381–402.
- HOMOLKA, J.: Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. Praha 1976.
- HOMOLKA, J.: Umělecká výzdoba paláce a menší věže hradu Karlštejna. In: Magister Theodoricus – dvorní malíř císaře Karla IV., Praha 1997, str. 95–142.
- HRUBÝ, V.: Archivum coronae regni Bohemiae II. Praha 1928.
- CHADRABA, R.: Staroměstská mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV. Praha 1971.
- CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A.: Dictionnaire des symboles. Paris 1982.
- KALISTA, Z.: Karel IV., jeho duchovní tvář. Praha 1971.
- Karel IV. Literární dílo. Přel. J. Pavel, R. Mašek. Praha 2000.
- KARFIKOVÁ, L.: Studie z patristiky a scholastiky. Praha 1997.
- KOTRBA, V.: Kaple svatováclavská v pražské katedrále. In: Umění, VIII, 1960, str. 329–356.
- KROFTA, J.: K problematice karlštejnských maleb. In: Umění, VI., 1958, str. 2–30.
- LE GOFF, J.: Saint Louis. Paris 1996.
- LE GOFF, J. – SCHMITT, J.-C.: Encyklopedie středověku. Praha 2002.
- MATEJČEK, A.: Česká malba gotická – deskové malířství 1350–1450. Praha 1938.
- PANOFSKÝ, E.: Význam ve výtvarném umění. Praha 1981.
- PEŠINA, Tomáš z Čechorodu: Phosphorus septicornis stella alias matutina. Praha 1673.
- PODLAHA, A. – ŠITTLER, E.: Chrámový poklad u svatého Víta v Praze. Jeho dějiny a popis. Praha 1903.
- PODLAHA, A. – ŠITTLER, E.: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, král. hlavní město Praha: Hradčany II/1 – Poklad svatovítský. Praha 1903.
- POCHE, E.: Česká královská koruna. In: Umění, XXXI, 1983, str. 473–489.
- POCHE, E.: K otázce ostatkových křížů Karla IV. In: Sborník Národního muzea v Praze – řada A – Historie, 1967, 4/5, str. 239–246.
- POLC, J. V.: „Vášeň“ Karla IV. po ostatcích svatých. In: Otec vlasti, Řím 1980.
- SACHS, H. – BADSTÜBNER, E. – NEUMANN, H.: Christliche Ikonographie in Stichworten. Leipzig 1973.
- SKŘIVÁNEK, F. – BAUER, J. – RYKL, D.: Výzkum drahých kamenů z chráněné přírodní památky Ciboušov a ze středověkých inkrustací. In: Památky a příroda, X, 1985, str. 609–627.
- SKŘIVÁNEK, F.: Inkrustace z drahého kamene – vrcholný projev interiérové úpravy v české gotické architektuře. In: Památky a příroda, X, 1985, str. 579–593.
- SOUSEDÍK, S. a kol.: Texty ke studiu dějin středověké filosofie. Praha 1994.
- STEJSKAL, K.: Karel IV. jako sběratel. In: Karolus Quartus, Praha 1984, str. 455–467.
- STEJSKAL, K.: Klášter Na Slovanech, pražská katedrála a dvorská malba doby Karlovy. In: Dějiny českého výtvarného umění, I/1, Praha 1984, str. 328–342.
- STEJSKAL, K.: Matouš Ornyš a jeho „Rod císaře Karla IV.“. In: Umění, XXIV., 1976, str. 13–58.

- STEJSKAL, K.: Nástěnné malby kláštera Na Slovanech v Praze – Emauzích z hlediska etnografického a kulturně historického. In: Český lid, LV, 1968, str. 125–152.
- STEJSKAL, K.: Universalismus Karla IV. a jeho výraz ve výtvarném umění. In: Umění, XLII, 1994, str. 359–371.
- STEJSKAL, K. – URBÁNKOVÁ, E.: Pasionál Přemyslovny Kunhuty. Praha 1975.
- ŠEDINOVÁ, H.: Symbolika drahých kamenů v kapli sv. Václava. In: Umění, XLV, 1997, str. 32–48.
- ŠMAHEL, F.: Mezi středověkem a renesancí. Praha 2002.
- ŠUSTA, J.: Karel IV. Za císařskou korunou. Praha 1948.
- VORAGINE, Jakub de: Legenda Aurea. Praha 1998.
- VŠETEČKOVÁ, Z.: Monumentální středověká malba. In: kolektiv autorů: Katedrála sv. Víta v Praze, Praha 1994, str. 96–132.